

Neke promjene u agrarnoj strukturi komune Slavonski Brod

Zdravko Tomac

Područje komune Slavonski Brod zauzima centralno-posavski rajon slavonske regije i obronke Dilj gore. Teritorij komune omeđen je rijekom Or-ljavom na zapadu, Dilj gorom na sjeveru, rijekom Savom na jugu i komu-nama Županja, Vinkovci i Đakovo na istoku i sjeveroistoku. Te komune spa-daju u najplodnija poljoprivredna područja u Hrvatskoj. Ukupna površina teritorija komune iznosi 1.101 km² sa oko 97.000 stanovnika u 95 naselja (jedno gradsko naselje). Od ukupnih površina komune na poljoprivredne po-vršine otpada 75.634 ha, odnosno 68,7%, a na šumske površine 23.533 ha, od-nosno 21,4%.

Najpovoljniji su uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju u srednjem dije-lu, a najlošiji u brdskom dijelu komune.¹ Međutim, gledano u cjelini, postoje povoljni uvjeti za razvoj poljoprivredne proizvodnje na cijelom području ko-mune.² Sve do 1953. godine poljoprivrednu proizvodnju sitnih seljačkih go-spodarstava karakterizira ekstenzivan način obrade zemlje i zaostala tehnolo-gija. Tek unazad deset godina, formiranjem društvenih poljoprivrednih or-ganizacija, počinje dinamičan razvoj intenzivne poljoprivredne proizvodnje (1953. godine društveni je sektor posjedovao svega 7% poljoprivrednih povr-šina, a 1963. godine 31% i u ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvod-nje u komuni učestvovao je sa 44%).

¹ Po prirodnim karakteristikama područje komune dijeli se na tri izrazite cjeline: 1) **sje-verni brdski dio** koji sačinjavaju obronci Dilj gore (380 km², ili 34,5% ukupne površine komune), najrjeđe je naseljen i najviše šumovit. Sa pretežno podzolastim tlom i vrlo povoljnom ekspo-zicijom terena postoje uvjeti za razvoj voćarstva, vinogradarstva i stočarstva – prvenstveno sitnog, koje bi se vrlo dobro uklopilo u šumsku privredu; 2) **srednje ravničarski dio** nalazi se sjeverno od Auto-puta do obronaka Dilj gore (270 km² ili 24,6% ukupne površine komune). Taj je dio najgušće naseljen. Tla su sigurna od štetnog djelovanja nadzemnih i podzemnih voda, te postoje velike potencijalne mogućnosti za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju; 3) **južni nizinski dio**, južno od Auto-puta do rijeke Save (450 km² ili 40,9% ukupne površine komune). Naselja su rjeđe locirana, uglavnom na povišenim kotama, a poljoprivredna proiz-vodnja prilično je nesigurna zbog djelovanja podzemnih i poplavnih voda (naročito na Jelas polju). Rješenjem hidromeliracionog sistema mogao bi postati najplodniji dio komune.

² U klimatskom pogledu područje komune Slavonski Brod ima umjereno kontinentalnu klimu. Srednja godišnja temperatura iznosi 11,2°C, a godišnji prosjek oborina je 789 mm. Na temelju odnosa temperature i vlage komuna Slavonski Brod spada u područje srednje vlažne klime.

Brodsko komuna ima povoljne uvjete za promet i tranzit, što stvara mogućnost za razvoj industrije i ostale privrede.³

Iako su industrijski kapaciteti za vrijeme drugog svjetskog rata bili gotovo potpuno uništeni, industrija se vrlo brzo obnovila, naročito metalna (poduzeća »Đuro Đaković«, »Slavonski partizan« i Poduzeće za popravak kola i lokomotiva i drvena poduzeća »Slavonija«, »Impregnacija«), tako da danas brodska komuna s ukupnom vrijednošću industrijske proizvodnje od blizu 30 milijardi godišnje, ili skoro 300.000 dinara po stanovniku, spada u red razvijenih industrijskih komuna u Jugoslaviji.⁴

Brzi razvoj privrede, naročito industrije, omogućio je veliko povećanje broja zaposlenih (sa 3.430 1939. godine na 20.020 1963. godine), što je izazvalo intenzivne promjene u socijalnoj strukturi stanovništva. Društvena se privreda naročito brzo razvijala u posljednjih deset godina, tako da je u tom razdoblju došlo i do najbržih promjena u socijalnoj strukturi stanovništva.

SOCIJALNE PROMJENE I MIGRACIONA KRETANJA U SELIMA BRODSKE KOMUNE

Radi boljeg sagledavanja uzroka intenzivnih demografskih i socijalnih promjena, izvršili smo podjelu teritorija komune na šest homogenih područja (bez grada Slav. Brod).⁵

I — Područje zapadne Posavine obuhvaća deset sela na Jelas polju. Sela su udaljena ne samo od grada nego i od željezničke pruge, tako da je zapošljavanje u gradu nemoguće bez promjene mjesta stanovanja. Uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju zbog štetnog djelovanja poplavnih i podzemnih voda nisu povoljni.

II — Područje istočne Posavine obuhvaća 13 sela na području Biđ — Bosutsko polje. Sela su također udaljena ne samo od grada nego i od željezničke pruge. Uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju slični su uvjetima u zapadnoj Posavini, ali su ipak nešto povoljniji.

III — Brdsko područje obuhvaća 28 malih sela na obroncima Dilj gore. I sela ovog područja su udaljena od grada i željezničke pruge i imaju relativno lošije prirodne uvjete za povoljniju proizvodnju.

IV — Područje u blizini grada ili prigradsko područje obuhvaća 11 sela koja su udaljena od grada prosječno 5—10 km, što omogućava zapošljavanje u gradu i bez promjene mjesta boravka.

V — Područje uz prugu obuhvaća 17 sela smještenih uz prugu Zagreb — Beograd. Udaljenost sela od Slavanskog Broda iznosi od 10 do 35 km, pa je i iz ovih sela moguće zapošljavanje u gradu bez promjene mjesta boravka.

³ Geografsko-ekonomski položaj neobično je povoljan. Plovnost rijeke Save, na primjer, bila je najvažniji faktor koji je omogućio vrlo rani razvoj drvne industrije u Slavanskom Brodu. Dalje, željeznička pruga koja povezuje naša tri najveća ekonomska centra, odnosno najvažnija željeznička magistrala koja povezuje Evropu sa Bliskim Istokom bila je najvažniji faktor koji je utjecao da se 1921. godine u Slavanskom Brodu osnuje »Prva jugoslavenska tvornica vagona, strojeva i mostova d. d. Brod n/S.« Preko cijelog područja komune u dužini od 80 km prolazi auto put »Bratstvo-Jedinstvo« koji još više povećava prometno-tranzitno značenje ovog područja. Prometno i privredno značenje komune još će više porasti izgradnjom auto-puta Slavonski Brod—Sarajevo u narednom sedmogodišnjem periodu.

⁴ U 1963. godini u ukupnoj vrijednosti proizvodnje komune industrija je učestvovala sa 57,5%, poljoprivreda sa 23,4%, a sve ostale djelatnosti sa 19,1%.

⁵ Kriteriji za podjelu teritorija komune na homogena područja bili su slijedeći: prirodno-ekonomske karakteristike, intenzitet socijalnih promjena i intenzitet demografskih promjena.

VI — Područje bivše komune Vrpolje obuhvata 14 sela, a osnovne karakteristike ovog područja su: relativno velika udaljenost od Slavanskog Broda (preko 35 kilometara u prosjeku), smještaj većine sela uz prugu Vrpolje—Šamac, blizina malih ekonomski nerazvijenih gradova Đakova i Bosanskog Šamca (10 km u prosjeku), te povoljni uvjeti za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju.

Ova se područja mogu podijeliti u dvije osnovne grupe: prvu čine sela u Posavini i brdska sela, a drugu prigradska sela, sela uz prugu i sela na području bivše komune Vrpolje. Vrlo su slična sela u zapadnoj i istočnoj Posavini i brdska sela i to po tome što su udaljena od grada i saobraćajnica i što uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju nisu naročito povoljni. Prigradska sela i sela uz prugu, te sela na području bivše komune Vrpolje znatno su bolje vezana komunikacijama, a uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju su mnogo povoljniji.

U razdoblju 1953—1963. godine zbivale su se intenzivne demografske i socijalne promjene u selima brodske komune. Međutim intenzitet tih promjena bio je vrlo različit u pojedinim područjima. Na cijelom području komune, uključujući i grad Slavonki Brod, broj stanovnika se povećao sa 83.975 u 1953. godini na 96.997 1963. godine ili za 15,4%.

Povećanje broja stanovnika bilo je vrlo različito na pojedinim područjima, štaviše na nekim se broj stanovnika smanjivao. Evo podataka o tome:

Tabela 1

Kretanje broja stanovnika prema područjima u komuni Slavonki Brod

P o d r u č j e	Broj stanovnika		Indeks 1963/1953.
	1953.	1963.	
Grad Slavonki Brod	21.853	30.867	141,5
Područje zapadne Posavine	7.549	6.953	92,1
Područje istočne Posavine	6.420	6.369	99,2
Brdsko područje	8.502	8.155	95,9
Prigradsko područje	5.870	7.226	123,1
Područje uz prugu	16.650	18.222	109,1
Vrpoljačko područje	17.126	19.205	112,1
Ukupno:	83.985	96.997	115,4

Izvor podataka: Popis stanovništva 1953. godine, procjena za 1963. godinu na osnovu rezultata popisa 1953. i 1961. godine.

U selima istočne i zapadne Posavine te u brdskim selima broj stanovnika se smanjio, dok se u vrpoljačkom području i području uz prugu povećao, ali manje od prosječnog porasta broja stanovnika za cijelu komunu. Jedino je u Slavonkom Brodu i njegovom prigradskom području porast bio znatno veći od prosječnog porasta za cijelo područje komune. Iako ne raspoložemo s podacima o broju stanovnika koji su se doselili iz drugih komuna, odnosno o broju stanovnika koji su oselili s područja komune, ipak ovakva demografska kretanja upućuju na slijedeće zaključke:

1. U proteklom desetgodišnjem razdoblju stanovništvo je intenzivno migriralo iz sela u grad, što je omogućilo da se stanovništvo u gradu povećao čak za 41,5%, dok se u isto vrijeme stanovništvo u selima povećalo samo

za 6%. Najveća trajna migracija stanovništva bila je iz posavskih i brdskih sela, gdje su uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju i opći uvjeti života bili nepovoljniji i gdje nije postojala mogućnost, zbog loših komunikacionih veza, za svakodnevni odlazak u grad na posao.

2. Pored migracije stanovnika iz sela u grad postojala je i migracija stanovnika iz zabačenih sela u prigradska sela, a djelimično i u sela uz prugu.

Mnogo značajnije i intenzivnije promjene događale su se, međutim, u socijalnoj strukturi stanovništva u selima. Od ukupnog broja aktivnog stanovništva koje živi u selu, na aktivno stanovništvo zaposleno u poljoprivredi otpadalo je 1953. g. 79,4%, a u 1961. godini svega 58,5%. Broj aktivnog poljoprivrednog stanovništva u selima brodske komune nije se smanjio samo relativno, nego i apsolutno tj. sa 28.751 u 1953. na 24.489 u 1961. godini. I ovdje ćemo upozoriti na razlike između pojedinih područja unutar komune.

Tabela 2

Postotak poljoprivrednog, nepoljoprivrednog i mješovitog stanovništva u komuni Slavonski Brod

P o d r u č j e	1953. godine		1961. godine	
	Poljoprivredno stanovništvo	Nepoljoprivredno i mješ. stanovništvo	Poljoprivredno stanovništvo	Nepoljoprivredno i mješ. stanovništvo
Zapadna Posavina	87,8	12,2	78,6	21,4
Istočna Posavina	89,8	10,2	73,2	26,8
Brdsko područje	90,8	9,2	74,1	25,9
Prigradsko područje	70,7	29,3	31,9	68,1
Područje uz prugu	75,7	24,3	35,3	64,7
Vrpoljačko područje	74,5	25,5	60,3	39,7
Ukupno:	79,4	20,6	58,5	41,5

Izvor podataka: Popis stanovništva 1953. i 1961. godine.

U svim područjima komune započeti su procesi deagrarizacije stanovništva u vidu zapošljavanja aktivnog poljoprivrednog stanovništva u društvenoj privredi. Na to upućuju podaci o relativno velikom porastu postotka nepoljoprivrednog i mješovitog stanovništva u svim područjima. Ipak, u udaljenim područjima komune, daleko od grada i željezničke pruge još uvijek preovladava klasično selo s velikim brojem poljoprivrednog stanovništva. To su područja istočne i zapadne Posavine te brdsko područje. Postotak čistog poljoprivrednog stanovništva u zapadnoj Posavini iznosi 78,6%, u istočnoj Posavini 73,2% i u brdskom području 74,1%.

Poljoprivredno stanovništvo prevladava i na području bivše komune Vrpolje, najplodnijem dijelu brodske komune, gdje iznosi 60,3% od ukupnog broja stanovništva. Na tom području postoje dvije grupe sela. Vrpolje, Strizivojna i Slavonski Šamac čine prvu grupu. U njima je brojnije nepoljoprivredno stanovništvo, dok su ostala sela tog područja još uvijek u velikoj mjeri naseljena čistim poljoprivrednim stanovništvom. U Vrpolju, Strizivojni i Slavonskom Šamcu na aktivno poljoprivredno stanovništvo otpada 36,6%

od ukupnog aktivnog stanovništva u tim selima, dok u ostalim selima tog područja aktivno poljoprivredno stanovništvo u ukupnom aktivnom stanovništvu učestvuje čak sa 71%. Prema tome izrazita poljoprivredna područja naseljena seljačkim stanovništvom na području komune su istočna Pošavina, zapadna Pošavina, brdsko područje i dio područja bivše komune Vrpolje. Nasuprot tome, područje uz prugu od Lužana do Andrijevac, sela u okolini Broda i sela Vrpolje, Strizivojna i Slavonski šamac ne spadaju više u poljoprivredna područja, jer tu poljoprivredno stanovništvo čini manjinu.

U prigradskim selima od ukupnog aktivnog stanovništva na čisto poljoprivredno stanovništvo otpada svega 31,9%, a na nepoljoprivredno i mješovito stanovništvo čak 68,1%. U selima uz prugu od Lužana do Donjih Andrijevac čisto poljoprivredno stanovništvo čini svega 35,3%, a nepoljoprivredno i mješovito 64,7%.

Vrlo je interesantno sagledati uzroke različitog intenziteta promjena socijalne strukture stanovništva u selima brodske komune. Od niza različitih ekonomskih, društvenih i drugih činilaca ovih promjena, pokušat ćemo ukazati samo na neke najkarakterističnije:

1. Brzi razvoj privrede, a naročito industrije, omogućio je da se broj zaposlenih u društvenom sektoru privrede i neprivrednim djelatnostima povećala sa 11.021 u 1952. godini na 20.020 krajem 1963. godine.

2. Napredak školstva omogućio je uključivanje velikog broja omladine sa sela u dvanaestgodišnje školovanje. — 1952. godine u osnovne škole bilo je upisano 6.681, a 1963. godine 15.724 učenika. U škole drugog stupnja bilo je 1952. godine upisano 1.126, a 1963. godine 2.867 učenika. U 1953. godini na području komune nije bilo viših i visokih škola, a u 1963. godini postojale su tri, koje je pohađalo 410 studenata.

3. Ekspanzija društvenog sektora poljoprivrede, koji je u razdoblju 1953 — 1963. godine povećao svoje poljoprivredne površine s 3.815 ha na 21.743 hektara (otkup zemlje, komasacija, zakup zemlje) bila je vrlo dinamična. Taj je sektor brzo rastao na svim područjima komune, izuzev brdskog. Ponuda zemlje za prodaju bila je konstantno veća od mogućnosti društvenog sektora da tu zemlju kupi. Tako je 1959. godine od individualnih proizvođača društvenih sektor kupio 1.135 ha poljoprivrednog zemljišta, iako se nudilo na prodaju 2.226 hektara po vrlo niskim cijenama.

4. Velik broj poljoprivrednog stanovništva nedovoljno je uposlen na svojem posjedu, naročito na sitnim posjedima. Nedovoljna uposlenost, odnosno potencijalni višak radne snage u selima brodske komune, još uvijek je velik usprkos brzog procesa deagrarizacije u proteklom periodu. Računa se da je taj višak 1963. godine iznosio oko 9.000 aktivnih stanovnika.

5. Velika razlika između ostvarenog nacionalnog dohotka u društvenoj i privatnoj privredi se još intenzivnije povećavala. Nacionalni dohodak u društvenom sektoru privrede povećavao se u desetgodišnjem periodu po prosječnoj godišnjoj stopi od 12,1%, a u privatnom sektoru sa svega 2,2%. Takva su kretanja omogućila brže povećanje ličnih primanja i standarda života zaposlenih u društvenoj privredi, što je utjecalo na mlade ljude sa sela da traže svoju životnu orijentaciju u zapošljavanju u društvenoj privredi. U razdoblju 1953—1963. godine broj zaposlenih u komuni povećao se za 8.170, od čega je 80% zaposleno u privrednim i neprivrednim djelatnostima na području grada Broda. U isto vrijeme ukupan broj izgrađenih stanova u gradu

Brodu iznosio je 3.249, od čega 1.138 u društvenim, a 2.111 u privatnom sektoru. Ovo pokazuje da je veliki broj novouposlenih morao ostati na selu i svakodnevno putovati na posao u grad. Isto se odnosi i na veliki broj učenika, naročito u školama drugog stupnja.

Iako su opći uvjeti za deagrarizaciju stanovništva postojali na cijelom području komune, ipak je praktično iskorištavanje tih uvjeta za veći dio seoskog stanovništva zavisilo od mogućnosti da se zaposli ili da ide u školu u grad bez promjene mjesta stanovanja. Što su uvjeti za dnevne migracije stanovništva bili povoljniji, to je i promjena socijalne strukture i deagrarizacije stanovništva bila brža.

Vrlo su interesantni pokazatelji o aktivnom stanovništvu i omladini koji svakodnevno idu na posao ili u školu u grad iz pojedinih grupa sela (svrstanih na osnovu boljih ili lošijih saobraćajnih veza sa gradom).

Tabela 3

Postotak aktivnog stanovništva i omladine od 15—19 godina koji svakodnevno odlaze na posao ili u školu u grad

Grupa sela	Postotak aktivnog stanovništva koje svakodnevno odlazi na posao u grad	Postotak omladine od 15—19 god. koja svakodnevno ide u školu u grad
Sela uz prugu do 10 km udaljenosti od grada	38	92
Sela uz prugu od 10—25 km udaljenosti od grada	36	83
Sela uz prugu preko 25 km udaljenosti od grada	27	69
Sela u blizini grada do 6 km na tvrdoj cesti	39	95
Sela na tvrdoj cesti preko 6 km udaljena od grada	17	21
Sela do 5 km od pruge	22	48
Sela preko 5 km od pruge	3	8

Izvor podataka: broj mjesečnih radničkih i đачkih karata izdanih u pojedinim stanicama, te evidencija i podaci privrednih organizacija i škola u Slavonском Brodu.

Kako se sa sela u društvenoj privredi zapošljava uglavnom muško stanovništvo (u 80% slučajeva) to se može izračunati da se u selima u blizini grada i uz prugu do 25 km udaljenosti od grada, zapošljava u gradu 65% ukupnog muškog aktivnog stanovništva i svega 9% ženskog aktivnog stanovništva.⁶ Ovi podaci omogućuju da konstatiramo da je postotak aktivnog stanovništva koje se zapošljava u društvenoj privredi to manji što je selo udaljenije i što su saobraćajne veze lošije.

Ovo se odnosi i na školovanje omladine u školama drugog stupnja, ali sa slijedeće dvije specifičnosti: a) u svim područjima postotak omladine od 15—19 godina znatno je veći od broja aktivnog stanovništva koje svako-

⁶ U prosjeku po jednom domaćinstvu u selima brodske komune dolazi 1,9 aktivnih stanovnika.

dnevno odlazi u grad na posao; b) ne postoji tako velika razlika između muške i ženske omladine u pohađanju škola drugog stupnja, iako je i ovdje postotak muške omladine za 30% veći.

U narednom će razdoblju dalja deagrarizacija stanovništva, kao i brži privredni i društveni razvoj komune u cjelini, a posebno nerazvijenih područja, mnogo ovisiti o širenju saobraćajnica kako na užem tako i na širem području komune.

PROMJENE U VELIČINI POLJOPRIVREDNIH GOSPODARSTAVA

Znatniji dio aktivnog stanovništva koje živi u selu, a zaposleno je izvan svog posjeda, ostao je i dalje vlasnik poljoprivrednog imanja. Od ukupno 17.337 stalno zaposlenih stanovnika koji žive na selu, 10.827 ili 63% živi u domaćinstvima koja posjeduju poljoprivredno zemljište, a svega 6.530 ili 37% ne posjeduje poljoprivredno zemljište. Ovako veliki broj mješovitih stanovnika (25,8% od ukupnog stanovništva), naročito u pojedinim područjima komune (prigradska sela 43,2%, sela uz prugu 40,3%), utjecao je na smanjenje posjeda. To smanjenje vršilo se jednim dijelom i preko prodaje zemlje.

Da između prodaje zemlje i zapošljavanja izvan gospodarstva postoji određena veza pokazuju slijedeći podaci.

Tabela 4

Prodaja zemlje i zapošljavanje agrarnog stanovništva

Veličina posjeda	Broj stalno uposlenih van poljopr. gospodarstva po 1 domaćinstvu	Indeks na bazi IV = 100	Prodaja zemlje po 1 domaćinstvu u ha	Indeks na bazi IV = 100
I Do 2,99 ha	0,49	204	0,10	100
II Od 3—4,99 ha	0,29	121	0,14	140
III Od 5—7,99 ha	0,25	104	0,13	130
IV 8 i više ha	0,24	100	0,10	100

Izvor podataka: anketa u 5000 poljopr. domaćinstava 1959. godine.

Prodaja zemlje po 1 poljoprivrednom gospodarstvu u svim posjedovnim kategorijama, izuzev na najmanjem posjedu do 2,99 ha veličine, povećava se s povećanjem broja uposlenih izvan poljoprivrednog gospodarstva. Znači da zapošljavanje članova poljoprivrednih gospodarstava u društvenoj privredi ne dovodi u velikoj većini slučajeva do potpunog napuštanja poljoprivrednog gospodarstva, nego u pravilu samo do smanjivanja poljoprivrednog posjeda.

Podaci o postotku ukupnog stanovništva (uključeno i nepoljoprivredno stanovništvo u selima), koje živi na posjedima različite veličine u pojedinim područjima komune, također potvrđuju ove konstatacije.

Tabela 5

Distribucija stanovništva u % prema veličini posjeda

Područje	Postotak zaposlenog aktiv. stanovništva izvan poljopr.	Postotak poljoprivrednog stanovništva na posjedu			
		do 2,99 ha	3—4,99 ha	5—7,99 ha	8 i više ha
Zapadna Posavina	21,4	37,2	24,7	25,1	13
Istočna Posavina	26,8	41,1	21,3	24,7	12,9
Brdsko područje	25,9	43,7	25,2	21,1	10
Prigradsko područje	68,9	75,2	12,6	8,8	3,4
Područje uz prugu	64,7	72,9	15,4	7,9	3,8
Vrpoljačko područje	39,7	64,3	15,7	12,4	7,6
Ukupno:	41,5	60,2	17,9	14,4	7,5

Izvor podataka: popis stanovništva 1961. godine.

Gornji podaci pokazuju da postoji funkcionalna veza između zapošljavanja radne snage u društvenoj privredi i smanjivanja veličine gospodarstva. Naime, na svim područjima komune u kategoriji posjeda do 3 ha, vidi se da što je postotak aktivnog stanovništva zaposlenog izvan gospodarstva veći, veći je i postotak ukupnog poljoprivrednog stanovništva.

Da bi se dobila još potpunija slika o utjecaju zapošljavanja izvan gospodarstva na promjene u veličini poljoprivrednih gospodarstava, navest ćemo podatke o distribuciji mješovitog stanovništva na posjedima različite veličine.

U svim područjima komune postoji tendencija da upošljavanje agrarnog stanovništva dovodi do smanjivanja poljoprivrednog posjeda. Preko dvije trećine mješovitog stanovništva živi na posjedima do 3 ha, a 86,8% na posjedima do 5 ha veličine. U pojedinim područjima komune te karakteristike su još jače izražene (na području bivše vrpoljačke komune 88,8% mješovitog stanovništva živi na posjedima do 3 ha, a 91,2% na posjedima do 5 ha; u području uz prugu i prigradskom području 74,1%, odnosno 73,5% mješovitog stanovništva živi na posjedima do 3 ha, a 91,1% odnosno 89,6% na posjedima do 5 ha veličine). Interesantno je napomenuti da su to područja gdje je i postotak mješovitog stanovništva relativno najveći, odnosno gdje postoje bolje mogućnosti za školovanje djece i gdje su opći uvjeti života povoljniji (cesta, pruga, elektrifikacija itd.). Nasuprot tome u brdskom području, te u istočnoj i zapadnoj Posavini, gdje su opći uvjeti života nepovoljniji (loše ceste, neelektrificiranost, daleko od pruge), zapošljavanje agrarnog stanovništva izvan gospodarstava u mnogo manje slučajeva dovodi do smanjivanja poljoprivrednog imanja, tako da je i postotak mješovitog stanovništva koje živi na najmanjim posjedima znatno manji nego u ostalim područjima. (U istočnoj i zapadnoj Posavini svega 44,8% i 48,3% mješovitog stanovništva živi na posjedima do 3 ha, a u brdskom području 59,3%).

Izneseni pokazatelji o utjecaju zapošljavanja agrarnog stanovništva na promjene u veličini posjeda upućuju na slijedeće zaključke:

1) Većina agrarnog stanovništva (66,7%) koje se zaposlilo u društvenoj privredi nije napustilo svoj poljoprivredni posjed.

2) Kod mješovitih gospodarstava postoji jaka tendencija smanjenja posjeda do ispod 3 ha veličine. Ta tendencija je veća što su opći uvjeti života u pojedinim područjima povoljniji.

3) Povećanje broja mješovitog i nepoljoprivrednog stanovništva u selima utječe na razne načine i na smanjenje posjeda čistih poljoprivrednih gospodarstava.

4) U cjelini ovakva kretanja dovode do brzog smanjenja prosječne veličine posjeda, odnosno do brzog povećanja broja seoskog stanovništva koje živi na posjedima do 3 ha veličine, što je sigurno jedan od bitnih uzroka stagniranja poljoprivredne proizvodnje privatnog sektora u brodskoj komuni.

PROMJENE U VELIČINI DOMAĆINSTAVA

Zapošljavanje agrarnog stanovništva u društvenoj privredi djelovalo je i na promjenu veličine domaćinstava na selu. Ovdje ćemo upozoriti samo na neke faktore koji su imali utjecaja na veličinu seoskog domaćinstva. Apstrahirajući djelovanje ostalih faktora pokušat ćemo sagledati povezanost promjena u veličini domaćinstva sa zapošljavanjem agrarnog stanovništva izvan gospodarstva.

Tabela 6

Prosječna veličina domaćinstava u selima komune Slavonski Brod

Vrsta domaćinstva	G o d i n e	
	1953	1961
Poljoprivredno	3,7	3,6
Mješovito	4,0	4,1
Nepoljoprivredno	3,3	3,3
U k u p n o :	3,5	3,8

Uočljiva je, dakle, tendencija da intenzivne promjene u socijalnoj strukturi stanovništva nisu dovele i do očekivanog smanjenja prosječne veličine domaćinstva na selu do kojeg u pravilu dolazi deagrarizacijom seoskog stanovništva. Glavni i gotovo jedini razlog je taj što proces deagrarizacije nije išao do kraja, što upošljavanjem u društvenoj privredi velik dio agrarnog stanovništva nije napustio poljoprivrednu proizvodnju, nego je ili smanjio veličinu posjeda, ili je i dalje ostao da živi u simbiozi sa poljoprivrednim stanovništvom u jednom gospodarstvu. Zato, iako se broj domaćinstava koja su napustila poljoprivredno gospodarstvo znatno povećao u svim područjima, ipak se prosječna veličina domaćinstava nije smanjila, jer se isto tako znatno povećao i broj mješovitih domaćinstava koja prosječno imaju najviše članova.

Na području brodske komune, za razliku od nekih drugih područja u Jugoslaviji, članovi mješovitih domaćinstava zaposleni izvan gospodarstva pretežno su kvalificirana radna snaga, sa znatnijim novčanim primanjima.

To je bez sumnje utjecalo da u velikoj većini slučajeva mješovita domaćinstva smanjuju veličinu poljoprivrednog posjeda, tako da prihodi od poljoprivrede imaju sve više karakter dopunskih prihoda. Takva domaćinstva po broju članova ne razlikuju se bitno od poljoprivrednih domaćinstava iste veličine (ali imaju nešto veći broj članova od nepoljoprivrednih domaćinstava).

Jedan dio mješovitih domaćinstava ostao je živjeti u simbiozi s poljoprivrednicima u jednom gospodarstvu. Ta domaćinstva najviše utječu na povećanje prosječnog broja članova domaćinstva u mješovitim gospodarstvima. Podaci o broju članova mješovitih domaćinstava po veličini posjeda potvrđuju ove konstatacije.

Tabela 7

Prosječan broj članova mješovitih domaćinstava

Mješovita domaćinstva	Kategorija posjeda					
	0—1 ha	1,01—2 ha	2,01—3 ha	3,01—5 ha	5,01—8 ha	8 i više ha
Zapadna Posavina	3,6	3,4	3,8	4,0	4,9	5,8
Istočna Posavina	3,2	3,6	3,8	4,4	5,3	7,0
Brdsko područje	3,3	3,7	3,9	4,1	5,2	10,1
Prigradsko područje	3,7	3,7	3,9	4,2	5,1	6,0
Područje uz prugu	3,6	3,8	4,1	4,6	5,4	8,0
Vrpoljsko područje	3,6	3,9	3,8	4,4	5,3	7,2

Podaci upućuju da deagrarizacija stanovništva djeluje na promjene i veličinu seoskog domaćinstva u slijedeća tri smjera:

1. 37% ukupnog aktivnog stanovništva koje je zaposleno u društvenoj privredi a živi na selu u potpunosti je napustilo poljoprivredni posjed. U tim domaćinstvima broj članova je najmanji i ima tendenciju smanjivanja.

2. 63% ukupnog aktivnog stanovništva sa sela zaposleno u društvenoj privredi, a živi na selu, u potpunosti je napustilo poljoprivredni posjed. To stanovništvo, koje smo svrstali u mješovito, može se podijeliti u dvije grupe: a) veći dio mješovitog stanovništva smanjio je posjed ispod 3 ha veličine. (U područjima uz prugu, prigradskom i vrpoljačkom području postotak mješovitog stanovništva koje živi na posjedima do 3 ha znatno je veći i iznosi preko 75%.) Ova mješovita domaćinstva, koja su smanjila veličinu posjeda ispod 3 ha i koja iz poljoprivrede dobivaju samo dopunske izvore prihoda po broju članova domaćinstva, bitno se ne razlikuju od čistih poljoprivrednih domaćinstava iste veličine. Deagrarizacija ovog dijela seoskog stanovništva nije mnogo utjecala na promjene u veličini domaćinstva na selu; i b) manji dio mješovitog stanovništva (oko 31%) nije smanjio svoje posjede. Takva domaćinstva su obično sastavljena od više porodica i zapošljavanjem članova domaćinstva u društvenoj privredi usporava se proces raslojavanja velikih seoskih domaćinstava, koja još uvijek imaju sličnosti sa bivšim kućnim zadrugama. U takvim domaćinstvima deagrarizacija jednog dijela članova

domaćinstva konzervira postojeće stanje, usporava započete procese, jer omogućava bolju podjelu rada unutar domaćinstva i veće prihode. Ovih domaćinstava ima u znatnom broju, naročito u posavskom dijelu komune.

Summary

SOME CHANGES IN THE AGRARIAN STRUCTURE OF THE COMMUNE SLAVONSKI BROD

In this article the author considers the intensity of socio-economic and demographic changes in the agrarian structure of the commune Slavonki Brod during the period of the last 10 years. Villages of the Commune are divided into 6 homogenous groups using the following criteria: natural and economic characteristics, intensity of social changes and intensity of demographic changes.

Owing to favourable geographic location and developed communications facilities, the economy of this commune has been rapidly growing, specially during the period of the last 10 years. The number of the employed increased from 5,430 in 1939, to 20,020 in 1963. The population of the communal center (S. Brod) increased for 41,5% in the same period. The number of active agricultural population decreased for 20,9% during the last 8 years, so that it participates in the total active population in 1961. with 58,5% compared with 79,4% in 1953. Youth from rural areas more often go to secondary schools. In 1952 there were 6,681 pupils enrolled in elementary schools, while in 1963 that number was 15,724. In various secondary schools there were in 1961 2,864 compared with 1,126 pupils in 1953. The rapid processes of rural transformation caused the fast expansion of social landownerships. In the period from 1953 to 1961 social ownership in agriculture enlarged for more than 500% (from 3,815 ha to 21,743 ha).

But the process of transfer of agricultural population to nonagricultural activities does not develop evenly at all rural areas, on the contrary somewhere it stops at half a way. Out of 17,337 inhabitants who live in villages but work in the town in nonagricultural sector of economy, 63% own land. They, as a rule, neglect or badly cultivate their land. The main reasons of remaining in villages is shortage of flats and housing facilities in the town, and beside this low qualifications tie them to agriculture.

Analysing these phenomena in every of 6 groups of rural settlements, the author comes to the conclusion that the intensity of deagrarianization depends upon the distance from the communal center (town) and communication facilities. In villages within the gravitational zone of the town 68,9% of the total active population is employed in nonagricultural activities, while in more distant villages this percentage amounts to only 25. This means that classical village here still prevails with very high percentage of agricultural population (70—78%).

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В АГРАРНОЙ СТРУКТУРЕ КОММУНЫ СЛАВОНСКОГО БРОДА

Автор в своей статье рассматривает интенсивность социально-экономических и демографических изменений в аграрной структуре коммуны Славонского Брода за последние 10 лет. 95 населённых пунктов автор разделил на 6 гомогенных групп. Такую группировку автор сделал по следующим критериям: географическо-экономические характеристики, интенсивность социальных изменений и интенсивность демографических изменений.

Благодаря факту, что коммуна географически очень благоприятно помещена (здесь нужно подчеркнуть, что очень хорошо развиты пути сообщения), её хозяйство быстро развивается, особенно за последние 10 лет. В то время как в 1939 году в общественном секторе было трудоустроено 3.430 человек, в 1963 году уже

это число составляет 20.020 человек. В то же время население города Славонский Брод увеличилось на 41,5%. Число сельскохозяйственного населения, активно участвующего в производстве, за последние 8 лет уменьшилось на 20,9%, так что в 1961 году число такого населения составляет 58,5% всего населения коммуны, а в 1953 году его процент составлял даже 79,4%. Всё большее число деревенской молодёжи учится в средних школах. В 1952 году в средние школы поступил 6.681 ученик, а уже в 1963 году число учеников составляет 15.724. В средние школы второй ступени раньше вступило 1.126 учеников, а теперь их число составляет 2.864. Резкий процесс деаграризации обусловил быстрое увеличение посевной площади в общественном секторе: число гектаров в этом секторе увеличилось с 3.815 до 21.743, так что сельскохозяйственное производство составляет 44%.

Но нужно сказать, что процесс деаграризации не течёт равномерно во всех населённых пунктах, и что его результаты являются всё ещё половинчатыми. Из 17.337 постоянно живущих в деревне, а работающих в городе или вообще в других (не сельскохозяйственных) сферах производства, 63% имеют в собственности землю, и эту землю большинство из них или запускает или плохо обрабатывает. Часть такого населения не переселилась в город Славонский Брод потому что, с одной стороны, не хватает квартир, а с другой стороны, потому что у них обычно квалификации ниже, из-за чего у них и зарплаты ниже – и это их и связывает с землёй.

Анализируя отражение рассматриваемых проблем в вышеупомянутых группах населённых пунктов, автор делает вывод, что интенсивность деаграризации зависит от отдалённости от центра коммуны и от развитости путей сообщения. В деревнях, находящихся в окрестности города, 68,9% трудоспособного населения нашли себе работу вне земледелия, в то время как в отдалённых деревнях это число составляет приблизительно 25%. Поэтому в этих более отдалённых местностях всё ещё преобладает классический тип деревни с 70–79% сельскохозяйственного населения.